

BÜNTETŐJOG A HAN-KORI KÍNÁBAN

Salát Gergely

TARTALOM

Bevezetés

7

I. Történeti háttér

10

II. A források

30

*III. Törvények és törvényhozás
a Korai Han-korban*

42

IV. Nyomozás és büntetőeljárás

56

V. A büntetések

84

*VI. Élet és testi épség
elleni bűncselekmények*

116

VII. Lopás és rablás

128

*VIII. Hamis vádaskodás,
gondatlan feljelentés*

136

IX. Szökés

144

X. Egyéb bűncselekmények

154

*XI. A büntetést
módosító tényezők*
164

XII. A fordításról
174

*A második év törvényei
(Ernian lüling)*
179

*Beadványok és jelentések
(Zouyanshu)*
264

Felhasznált irodalom
289

Bevezetés

A Han-dinasztia (Kr. e. 206/202 – Kr. u. 220) a kínai történelem első tartósan fennálló császári dinasztiája volt, amelynek jelentősége felbecsülhetetlen. Ebben a korban rögzült az egységes kínai birodalom eszménye, a császári közigazgatási és intézményrendszer, a kétezer éven keresztül meghatározó konfucianus államideológia, a kínai írás ma is használt formája és egy sor olyan vívmány és intézmény, amely ma is nagyban meghatározza Kínát. Nem csoda, hogy a kínaiak magukat – a Han-dinasztia után – ma is *han*oknak, nyelvüket pedig „*han* nyelvnek” nevezik.

Más intézményekhez hasonlóan a Han-kor jogrendszere is hosszú időre nagyban befolyásolta a kínai fejlődést: a későbbi dinasztiák joga a Handinasztiára épült. A részletek természetesen sokat módosultak, de az alapelvek a Han-kor után keveset változtak. Jelentősége ellenére azonban a Han-kori jogról sokáig csak keveset tudtunk, mivel a közvetlen utókor nem tartotta fontosnak, hogy törvénykönyvet vagy más, kifejezetten joggal foglalkozó Han-kori szöveget megőrizzen. Így a modern kori tudósok csak a történeti és filozófiai munkákban elszórtan szereplő utalások, információk összegyűjtésével tudtak vázlatos képet alkotni a korabeli jogrendszerről. Ezen a területen a legnagyobb munkát Shen Jiaben 沈家本 (1840–1913), illetve A. F. P. Hulswé (1910–1993) végezte.¹

A helyzet azonban az utóbbi évtizedekben jelentősen megváltozott. A Kínában megszorodott építkezéseknek – illetve az ezekkel járó régészeti feltárásoknak – köszönhetően egyre gyakrabban kerülnek elő olyan ókori szövegek, amelyeket korábban nem ismertünk. Sok ezek közül joggal kapcsolatos. Az egyik legfontosabb ókori jogi szövegcsoporttal, a Kr. e. 217-re datálható shuihudi 睡虎地 iratokkal korábbi munkáimban foglalkoztam.² Ezek a szövegek a Han-dinasztiát 漢 megelőző Qin-kor 秦 jogával kapcsolatban tartalmaznak hatalmas mennyiségű információt. A másik jelentős jogi vonatkozású szövegcsoport a Kr. e. 187-re datált zhangjiashani 張家山 leletgyűttes, amelynek kutatása csak az utóbbi két évtizedben kezdődött meg. Ez utóbbi a Korai Han-dinasztia első évtizedeinek jogáról ad meglehetősen részletes képet.

Jelen munkám fő forrását a zhangjiashani jogi szövegek jelentik. Ezek, illetve a folyamatosan ránk hagyományozódott források már lehetővé teszik, hogy megkíséreljük felállítani a szóban forgó időszak jogrendszerének modelljét. Itt természetesen nem a modern nyugati értelemben vett jogrendszerről van szó, hanem – a kínai hagyományoknak

1| SHEN JIABEN 1964; RHL.

2| Lásd például SALÁT 2003a.

megfelelően – alapvetően büntetőjogról. S nem az egész Han-kort tárgyalom, hanem csupán a négyszáz évig uralkodó dinasztia első évtizedeit, amelyeknek viszonyait a zhangjiashani szövegek tükrözik. A tárgyalt időszakot „korai Han-korként” jelölöm, ami alatt könyvemben a Kr. e. 206-os dinasztiaalapítástól Han Wendi császár Kr. e. 167-es büntetőjogi reformjaiig terjedő időszakot értem; ezzel szemben az általánosan „Korai Han-kornak” nevezett időszak Kr. e. 206-tól Kr. u. 9-ig tartott.

A rövid történeti bevezető, illetve a legfontosabb források ismertetése után az alábbi kérdésekre keresem a választ. Ha az adott korban Kínában valaki elkövetett egy bűntettet, akkor 1. milyen törvények alapján vonták felelősségre; 2. hogyan jöttek létre a szóban forgó törvények; 3. hogyan zajlott a büntető-eljárás; 4. kik vettek részt az eljárásban; 5. mit tekintettek bűnnek, és milyen súlyt tulajdonítottak az egyes bűncselekményeknek; 6. milyen tényezőket vettek figyelembe az ítélet kiszabásakor; 7. milyen büntetést szabhattak ki? Az elemzés után közlöm a zhangjiashani jogi iratok teljes magyar fordítását, amely egyben a szövegek első nyugati nyelvű fordítása. A szövegek számos új kutatás kiindulópontjai lehetnek: találunk bennük információt az adórendszeréről, családról, közigazgatásról, közlekedésről, mezőgazdaságról, ruházkodásról, szokásokról, kereskedelemről, gazdaságról és még egy sor egyéb területről. A jelen munkámban azonban elsősorban a büntetőjogra és az ehhez kapcsolódó kérdésekre fókuszálok. Munkám első része tehát a korai Han-kor büntetőjogi rendszerének – a zhangjiashani jogi szövegekre épülő – elemzését tartalmazza, második része pedig e szövegek fordítását.

*Könyvemet szüleimnek ajánlom,
akiknek mindent köszönhetek.*

I. TÖRTÉNETI HÁTTÉR

Kína területén a Kr. e. 1. évezred nagy részében a Zhou-dinasztia 周 uralkodott, amely a Kr. e. 11. század és Kr. e. 256 között állt fenn. A Zhou-dinasztia soha nem volt egységes birodalom: alapító királyai az általuk meghódított területek nagy részét szétosztották rokonaik, harcostársaik között, akik a rájuk bízott területeken örökletes fejedelemségeket szerveztek. Kezdetben a Zhou-háznak még tényleges befolyása volt a fejedelmek felett, a kor szak második felére azonban a fejedelemségek önállósították magukat. A Hadakozó fejedelemségek korában (Kr. e. 453–221) a kínai államok élet-halál harcot vívtak egymással a kínai területek egyesítéséért. Az állandó háborúkból végül Kr. e. 221-ben az északnyugati Qin 秦 állam került ki győztesen.

I.1. A QIN-DINASZTIA

Qin kezdetben nem volt erős állam, az akkori kínai világ perifériáján helyezkedett el, ráadásul északról és nyugatról „barbár” törzsek állandó támadásainak volt kitéve.³ Ez utóbbi körülmény azonban később előnyére is vált: egyrészt rá volt kényszerítve, hogy állandó erős hadsereget tartson fenn, másrészt pedig a nomádoktól átvehetett sok olyan hadászati újítást, amellyel a belső területek fejedelemségei nem találkozhattak. A Kr. e. 4. században Qin sikeres belső reformokat hajtott végre – ezek jelentős része a jogrendszert érintette –, majd lassan terjeszkedni kezdett, sorban bekebelezte a szomszédos kisebb államokat, illetve a nagyobb fejedelemségek határ menti területeit. Amikor Kr. e. 247-ben a tizenhárom éves Ying Zheng 嬴政 herceg került Qin trónjára, Qin már elismerten a legerősebb állam volt.

Kr. e. 238-ban Ying Zheng betöltötte huszonkettedik életévét, ezzel nagykorúvá vált, és a saját kezébe vette a hatalmat. Legelőször is az egymással vetélkedő udvari klikkeket semmisítette meg, majd nekilátott a többi fejedelemség elfoglalásának. A tulajdonképpeni egyesítő háború kilenc évig tartott: Qin 230-ban lerohanta Hant 韓, majd a következő években sorra a többi fejedelemséget. Kr. e. 221-ben az utolsó fejedelemség megadta magát, így Kína Qin uralma alatt egyesült. (Valószínűleg a Qin névből származik Kína neve a nyugati nyelvekben, vö. *China*.)

Az egész általa ismert civilizált világot uraló Ying Zheng úgy érezte, hogy a Zhou uralkodók címe, a „király” (*wang* 王) nem elég neki, ezért egy új, eddig nem létező rangot alkotott a legendás uralkodók neveiben előforduló írásjegyekből: *huangdi*nek 皇帝 nevezte magát, ezt szokás „császárnak” fordítani. Úgy gondolta, hogy dinasztiája örök életű lesz, ezért a címe mellé csupán sorszámot vett fel, s Qin Shi Huangdi 秦始皇帝, azaz „Qin Első Császára” néven uralkodott. Miután leigázta a rivális országokat, Qin Shi Huangdi hozzálátott uralma megszilárdításához és az eddig számtalan független részből álló terület egységes birodalommá szervezéséhez. A szigorú Qin-beli törvényeket kiterjesztette az egész birodalomra, az országot negyvennyolc tartományra osztotta fel, s hogy a régi arisztokráciát meggyengítse, a hat meghódított fejedelemség vagyonosait családjukkal együtt a fővárosába, Xianyangba 咸陽 költöztette. A birodalomegyesítéshez hozzátartozott az is, hogy egységesítették a pénzt, a mértékegységeket, a kocsitengelyeket és az írásjegyeket. A birodalom hivatalos írásává Qin Shi Huangdi a Qin államban addig használatos úgynevezett „kispecsét írást” (*xiaozhuan* 小篆) tette meg, bár a régészeti leletek azt mutatják, hogy ezt csak a fontos vagy ünnepélyes

3] Qin fejedelemségről és a Qin-dinasztiáról lásd például TWITCHETT–LOEWE 1986: 20–102.

feliratokon alkalmazták, a mindennapi életben a „kancellár írást” (*lishu* 隸書) alkalmazták. Mindemellett az Első Császár hatalmas építkezésekbe fogott, közmunkások százezreinek mozgósításával: saját magának palotát és sírt építtetett, de hozzá kötik a Nagy Fal elődjének megalkotását is. Terjeszkedő háborúhoz szintén parasztok tömegeit sorozta be.

Qin Shi Huangdi a birodalomszervezés során gyakorlatilag minden társadalmi réteg érdekeit megsértette, s rendkívül kegyetlen természete miatt is sokan gyűlölték. Erőszakos intézkedései miatt szembefordultak vele mind a régi írástudók, mind a volt fejedelemségek arisztokratái, mind pedig a köznép tömegei, amelyeket egyszerre sújtottak a rendkívül magas adók, a kötelező közmunkák és a kimerítő hadjáratok.

Kr. e. 210-ben Qin Shi Huangdi váratlanul megbetegedett és meghalt, s a trónon a még kegyetlenebb természetű kisebb fia követte, aki testvéreit egytől egyig lemészároltatta. A birodalom ekkor már az összeomlás szélén állt. Kr. e. 209-ben parasztfelkelés tört ki, amelyet még le tudtak verni, de nemsokára már az ország minden részében lázadó csapatok szerveződtek. Kr. e. 206-ban egy sereg betört a fővárosba, és kiirtotta a Qin-ház maradékát.

I.2. A KORAI HAN-DINASZTIA

A Qint megdöntő felkelők közül a Kr. e. 206–202 közötti belháborúból a Liu Bang 劉邦 nevű vezér emelkedett ki, aki legyőzte riválisait, Kr. e. 202-ben császárrá kiáltotta ki magát, és Chang’an 長安 székhellyel (a mai Xi’an 西安 mellett) megalapította a Han-dinasztiát 漢. (Bár a császári címet Liu Bang hivatalosan csak 202-ben vette fel, a dinasztia kezdetét Qin bukásától, a „Han királya” cím Liu Bang általi felvételétől, 206-tól szokás számolni. Az utókor a Kr. e. 206/202 – Kr. u. 9 között fennálló dinasztiát Nyugati vagy Korai Han-dinasztiának nevezi.)⁴

Liu Bang (ur. Kr. e. 202–195) posztumusz császári neve Han Gaozu 漢高祖 volt, a forrásokban gyakran szerepel Gao császárként, Gaodiként 高帝 is.⁵ Győzelmekor az ország romokban hevert. A dinasztiaalapító tanult elődje hibáiból: hatalma megszilárdítása érdekében könnyített a parasztság terhein, és hatalmas területeket adományozott a Liu család tagjainak és a hozzá hű főuraknak. Ezen örökletes adománybirtokok urait – a Zhou-kori uralkodók címe után – *wang*nak 王 nevezték, ők fordításaimban „herceg” néven szerepelnek,

4| A Korai Han-dinasztiáról lásd TWITCHETT–LOEWE 1986: 103–222. A Qin és a Han Birodalomról az egyik legújabb átfogó elemzést lásd LEWIS 2007. Liu Bang dinasztiaalapításáról, illetve az ebben részt vevő személyekről lásd WANG, AHE 2001.

5| Han Gaozu *Évkönyvét* lásd *Shiji* 8; életéről lásd LOEWE 2000: 253–259.

I. TÖRTÉNETI HÁTTÉR

birtokaik pedig „hercegségként” (*guo* 國). A hercegek közt szét nem osztott területekből Liu Bang – Qin mintájára – tartományokat szervezett, amelyeknek a területe és népessége összességében jóval kisebb volt, mint a hercegségeké. A tartományok élén központilag kinevezett és elmozdítható kormányzók álltak.

Han Gaozu és közvetlen utódai alatt az országban helyreállt a rend, a gazdaság fellendült, az elnéptelenedett területek benépesültek, a birodalom megerősödött. Mivel azonban az ország területének nagy részét a császári udvartól többé-kevésbé független hercegségek tették ki, a központi hatalom egy jó ideig gyöngye maradt.

Han Gaozu Kr. e. 195-ben meghalt, ezután mintegy másfél évtizedig a tényleges hatalmat özvegye, Lü 呂 császárné tartotta a kezében.⁶ Kr. e. 195–188 között névlegesen fiuk, Huidi 惠帝 császár ült a trónon, ám ő meglehetősen fiatal volt, s anyja sikeresen távol tartotta őt a kormányzati ügyektől.⁷ Uralmának legfőbb eredménye, hogy ekkor erősítették meg Chang’ant, a fővárost. Huidi Kr. e. 188-as halála után két jelentéktelen gyermekcsászár követte egymást a trónon, ekkor a birodalmat – régensként – hivatalosan is Lü császárné irányította. Éppen ebből az időszakból származnak a zhangjiashani jogi szövegek. A császárné, akit az esetében igen elfogultnak tűnő források rendkívül negatív színben tüntetnek fel, kemény kézzel kormányzott, s jelentősen hozzájárult a birodalom konszolidációjához. Ugyanakkor igyekezett a lehető legtöbb hatalmi pozíciót a rokonainak juttatni, amivel a Liu-ház uralmát fenyegette. Végül Lü császárné Kr. e. 180-ban bekövetkezett halálakor a Liu nemzetség tagjai és Gaozu még életben lévő bizalmasai a Lü családot kiirtották, s ezzel helyreállt a Liu család uralma.

Lü császárné halála után a trónra Gaozu egyik fia, Wendi 文帝 (ur. Kr. e. 180–157),⁸ őt követően pedig az ő fia, Jingdi 景帝 (ur. Kr. e. 157–141)⁹ került. Wendi és Jingdi uralmát tartották a későbbi konfuciánus történészek a Han-dinasztia virágkorának, annak az időszaknak, amelyben a császárok a leginkább megközelítették az ősi szent uralkodók eszményét. A közterheket jelentősen csökkentették, a büntetéseket – legalábbis elvben – enyhítették,¹⁰ s a kormányzat igyekezett a lehető legkevesbé beavatkozni a közemberek életébe. Ugyanakkor ebben az időszakban a központi kormányzat a hercegségek rovására jelentősen megerősödött. Számos hercegséget meg-

6| Lü császárnéről lásd TWITCHETT–LOEWE 1986: 135–136, LOEWE 2000: 426–429.

7| Huidi császárról lásd TWITCHETT–LOEWE 1986: 130–135, LOEWE 2000: 397–399.

8| Xiaowen, Wendi vagy Wen császár Kr. e. 180–157 között ült a trónon, viszonylag hosszú uralkodása a Handinasztia stabilizációjának, az új viszonyok konszolidációjának időszaka volt. Uralmáról lásd TWITCHETT–LOEWE 1986: 136–141, LOEWE 2000: 306–311.

9| Xiaojing, Jingdi vagy Jing császár, Wen császár fia, Kr. e. 157–141 között uralkodott. Uralma alatt a Wendi alatti konszolidáció folytatódott, s a hercegségek Kr. e. 154-es felkelésének leverésével tovább nőtt a központi kormányzat hatalma. Uralmáról lásd *Shiji* 11 (e fejezet meglehetősen csonka), illetve *Hanshu* 5; lásd még TWITCHETT–LOEWE 1986: 138–144, LOEWE 2000: 338–344.

10| A Wendi és Jingdi alatti büntetőjogi reformokról lásd a jelen könyv V.12. pontját.

szüntettek, feldaraboltak vagy mecsonkítottak, s az így szerzett területeken tartományokat alakítottak ki, amelyek közvetlenül az udvarnak voltak alárendelve. Kr. e. 154-ben hét hercegség fellázadt, de a lázadást gyorsan leverték, s a hercegségek hanyatlása felgyorsult. A következő császár, Wudi már erős központi kormányzatot örökölt, és az ország erőforrásainak nagy részével közvetlenül rendelkezhetett.

A Han-dinasztia legjelentősebb császára kétségtelenül Wudi 武帝 (ur. Kr. e. 141–87) volt, akinek hosszú uralma alatt Kína hatalmas birodalommá vált.¹¹ A Wudi („harcias” vagy „harci erényekkel ékes” császár) posztumusz név, s ez is jelzi, hogy viselője fő érdemének az utókor a hadi vállalkozásokat tartotta (bár ő maga személyesen soha nem vett részt hadjáratban). Wudi gazdag országot, teli kincstárat örökölt, s az elődei által megteremtett bőséget és stabilitást egyrészt a központi hatalom további megerősítésére, másrészt külső hódításokra használta fel. Alatta az állam jóval aktívabb szerepet vállalt a gazdaság és a társadalom irányításában: bevezették a só, a vas és a szezses italok állami monopóliumát, növelték a köznép közmunka- és katonai szolgálatát, kiterjesztették a hivatalnokrendszert, s tovább csökkentették a hercegek hatalmát.

Wudi alatt a Han Birodalom területe jelentősen megnőtt, de a császár utolsó éveire az ország mély válságba jutott. A hatalmas hadi vállalkozásokban az ország kimerült, az életszínvonal csökkent, elszaporodtak a rablóbandák és a lázadó csoportok. Emellett az udvarban is belharcok törtek ki a különböző császárnék családjai között.

A hatalmi harcokból Huo Guang 霍光, a híres Huo Qubing 霍去病 tábornok féltestvére, az egyik császárné rokona emelkedett ki, s amikor Wudi császár Kr. e. 87-ben meghalt, őrá bízta a birodalom és a dinasztia sorsát. A következő két évtizedben – egészen a Kr. e. 66-os kiirtásáig – a tényleges hatalmat a Huo család tartotta kezében.¹²

Wudi után a trónra a gyerekkorú – ezért a kormányzásba be nem avatkozó – Zhaodi 昭帝 került (ur. Kr. e. 87–74), majd az ő korán bekövetkezett halála után egy alig huszonzét napig uralkodó fiatal császár következett (őt az udvar befolyásos tagjai példátlan módon leváltották). Ezután egy szintén fiatal herceget tettek meg császárrá, aki Xuandi 宣帝 néven Kr. e. 74–49 között uralkodott. Ezalatt került sor – a befolyásos Huo Guang Kr. e. 68-as halála után nem sokkal – a Huo család bukására.¹³ Zhaodi és Xuandi uralkodása

11 | Wudiról lásd *Hanshu*-beli évkönyvét (*Hanshu* 6.), illetve TWITCHETT–LOEWE 1986: 152–179, LOEWE 2000: 273–282.

12 | A Huo-klán uralmáról lásd TWITCHETT–LOEWE 1986: 181–187.

13 | Xuandit tizennyolc évesen emelte trónra néhány befolyásos főhivatalnok; ezt megelőzően, mivel Wudi egyik kegyvesztett feleségétől származott, a palotától távol, egyszerű körülmények között, közemberként nevelték fel. Uralmáról lásd TWITCHETT–LOEWE 1986: 184, 190–196, LOEWE 2000: 260–266.

I. TÖRTÉNETI HÁTTÉR

átmenetet jelent Wudi aktív, agresszív, realista politikája, illetve a következő időszak passzív, békés, idealistább irányvonala között.

Xuandit Yuandi 元帝 követte a trónon (ur. Kr. e. 49–33), aki passzív, takarékos, visszahúzódo politikát folytatott,¹⁴ csakúgy, mint fia, Chengdi 成帝 (ur. 33–7).¹⁵ Az ő időszakukban a belső helyzetet a fokozódó földkoncentráció, a nagybirtokosok felemelkedése, a parasztság helyzetének romlása jellemezte, ami hozzájárult a kormányzati bevételek csökkenéséhez. Az udvarban intrikák, instabilitás, hatalmi harcok uralkodtak. Yuandi uralkodása alatt kezdett el felemelkedni főfeleségének, Chengdi anyjának családja, a Wang 王 nemzetség. Chengdi fiú utód nélkül hunyt el, s az őt követő Aidi 哀帝 (ur. Kr. e. 7–1) is utód nélkül halt meg. A trónra egy kilencéves gyermeket ültettek (Pingdi 平帝, Kr. e. 1 – Kr. u. 6), majd annak korai halála után egy kétéves csecsemőt. Az időszakban a tényleges hatalom az egyik anyacsászárné unokaöccsének, Wang Mangnak 王莽 a kezébe került. Wang Kr. u. 9-ben a Han-házat letaszította a trónról, s saját dinasztíát alapított, Xin 新 („Új”) néven.¹⁶ Wang Mang azonban hamar megbukott: Kr. u. 25-ben a Han-ház egyik rokona restaurálta a Han-dinasztiát. Mivel a fővárosa már nem Chang’anban, hanem a keletebbre fekvő Luoyangban volt, a 25–220 közötti korszakot Keleti vagy Kései Han-kornak nevezzük.

Érdekességképpen megemlítendő, hogy nagyjából a tárgyalt korszak végéről, Kr. u. 1–2-ből fennmaradt egy adatsor a Han Birodalom akkori helyzetéről. Eszerint a birodalom 83 tartományból és 20 hercegségből állt, ezeken belül összesen 1577 kisebb egység (járás, illetve fejedelemség) volt. A lakosság pedig 12 366 470 portát, vagyis 57 671 400 főt tett ki.¹⁷ Ez a szám nagyjából megegyezik az Augustus császár korabeli Római Birodalom lakóinak ötvenmillió körülire becsült számával.

I.3. A HAN-KORI TÖRVÉNYEK SZÜLETÉSE

A Qin-dinasztia közmondásosan szigorú törvényeket alkalmazott, igaz, e törvények konkrét tartalmáról a shuihudi szövegek megtalálásáig szinte semmit nem tudtunk.¹⁸ E szövegekből kiderült, hogy a Qin-beli jogrendszer – amely kezdetben csak Qin fejedelemségben, majd a birodalomegyesítés után az egész országban hatályban volt – rendkívül összetett, részletes és jól

14| Yuandi évkönyvét lásd *Hanshu* 9; lásd még TWITCHETT–LOEWE 1986: 198–213, LOEWE 2000: 355–360.

15| Chengdi évkönyvét lásd *Hanshu* 10; lásd még TWITCHETT–LOEWE 1986: 198–215, LOEWE 2000: 245–252.

16| Wang Mangról lásd TWITCHETT–LOEWE 1986: 223–251.

17| TWITCHETT–LOEWE 1986: 206.

18| A Qin-dinasztiáról, annak belső viszonyairól a legteljesebb nyugati nyelvű monográfiát lásd BODDE 1938.

kidolgozott volt. Nyilvánvaló, hogy a Qin-beli törvények több évszázados fejlődés eredményeként jöttek létre.¹⁹

A hagyományos szemlélet szerint a Qin-ház és a Han-ház között szinte minden tekintetben éles törés volt, s a Han-dinasztia szakított a kegyetlen Qin intézményeivel. E szemlélet természetesen a Han-dinasztia alatt alakult ki, amely legitimitása nagy részét éppen arra építette, hogy a zsarnoki Qin-ház helyett egy mérsékeltebb és tartósabb berendezkedést tudott létrehozni. Így a Han-kori munkákban fontos volt hangsúlyozni a Qin- és Han-kor közötti különbségeket. Ugyanakkor a részletes elemzések azt mutatják, hogy Qin és Han között korántsem húzható olyan éles határvonal, amelyet a Han-kori források láttatni szeretnének. Valójában Han számos Qin-beli intézményt átvett, esetleg minimális módosításokkal. Úgy tűnik, ilyen volt a jogrendszer is.²⁰

Amikor a Kr. e. 210-et követő években a Qin Birodalom összeomlott, néhány évre számos, saját hagyományokkal rendelkező késő Zhou-kori fejedelemség helyreállt, amelyek élére az adott fejedelemségek egykori előkelőségeinek leszármazottai kerültek. A zűrzavaros időszakból azonban nem valamely régi előkelőség, hanem az alacsony származású Liu Bang került ki győztesen, aki nem építhetett saját fejedelemségének hagyományaira. Valójában – legalábbis a történetírói hagyomány szerint – éppen annak köszönhette sikerét, hogy régi elköteleződések, rokoni kapcsolatok, lokális hagyományok helyett tanácsadóit, főembereit kizárólag tehetségük alapján választotta ki. S amikor megszerezte a császári trónt, nem valamely ősi hagyományhoz nyúlt vissza, hanem – a szükséges módosításokkal – a Qin-beli államberendezkedést állította helyre.

A Kr. u. 1. századi *Hanshu* 漢書, vagyis *A Han-dinasztia története* büntetőjogi fejezete, a *Xingfazhi* 刑法志 (*Értekezés a büntetésekről és törvényekről*)²¹ így számol be a Qin-beli törvények átvételéről:

Amikor a Han-dinasztia megalakult, s Gaozu 高祖 először hatolt be a Szorosokon, a törvényeket három cikkelyre egyszerűsítette,²² mondván: „Aki embert öl, azt öljék meg; aki megsebesít egy embert, illetve aki lop, azt bűnével arányos [büntetéssel sújtás].” Elvetette és eltörölte a zaklatásokat és a kegyetlenkedéseket, s a nép tömegei nagy örömmel teltek el. Később [azonban, amikor] a négy barbár még nem hódolt be, s a támadó és védekező fegyverek még nem pihentek, a háromcikkelyes törvény nem bizonyult

19| A Qin-beli törvényekről lásd RCL, illetve SALÁT 2003a.

20| A korai Han-kori törvényhozásról és annak Qin-beli forrásairól lásd LIU YONGPING 1998: 253–266. A Qin- és Han-kori jogrendszer általános áttekintését lásd HULSEWÉ 1986 (TWITCHETT–LOEWE 1986: 520–544).

21| A fejezet teljes fordítását és elemzését lásd SALÁT 2005a.

22| Az „egyszerűsítnek” fordított kifejezés (*yue* 約) értelmezéséről folyt vitáról lásd RHL: 368–372/143. jegyzet.

I. TÖRTÉNETI HÁTTÉR

elegendőnek a gonoszság visszaszorítására, ezért ekkor az államminiszter, Xiao He 蕭何²³ összegyűjtötte Qin törvényeit, kiválasztotta azokat, amelyek megfeleltek a kornak, s törvényeket alkotott kilenc fejezetben.

漢興，高祖初入關，約法三章曰：「殺人者死，傷人及盜抵罪。」蠲削煩苛，兆民大說。其後四夷未附，兵革未息，三章之法不足以禦姦，於是相國蕭何 摭秦法，取其宜於時者，作律九章。²⁴

A fenti forrás kétlépéses folyamatról számol be. Az első lépésre Kr. e. 207 végén vagy Kr. e. 206 elején került sor, amikor Liu Bang elfoglalta a Szorosokon belüli vidéket (Guanzhong 關中), vagyis Qin központi területeit. Ekkor adta ki három egyszerű cikkelyből álló törvényét, amely a bonyolult és szigorú Qin-beli szabályozás helyét volt hivatott átvenni. A háromcikkelyes törvény meghirdetése azonban elsősorban propagandafogásnak tekinthető: ebben az időben Kínában zűrzavar uralkodott, s Liu Bang csupán az egyike volt a számos – egymással is hadakozó – lázadó vezérnek.²⁵ A lépés inkább egyfajta ígéret volt, hogy Liu elnyerje a Qinnel és a Qin-beli intézményekkel szemben ellenséges tömegek támogatását.

Amikor Liu Bang ténylegesen Kína ura lett, a leegyszerűsített háromcikkelyes törvény természetesen nem volt elegendő a rend biztosításához. Ekkor – nagyjából Kr. e. 200 körül – születtek meg a Korai Han-kor elejének alapvető törvényei, mégpedig a Qin-dinasztia törvényei alapján: Xiao He főminiszter összegyűjtötte a Qin-beli törvényeket, s ezek rendelkezéseiből összeállította saját *Kilencfejezetes törvényét* (*Jiuzhang lü* 九章律).²⁶

Ugyanezt a *Hanshu* egy másik része, a *Gaodi ji* 高帝紀 így írja le abban a záróban, amely összefoglalja Han Gaozu uralkodásának főbb eredményeit:

[Liu Bang] kezdetben, a nép szívének megfelelően megalkotta a *Háromfejezetes törvény* leegyszerűsítését. Miután uralma az Égalattiban megszilárdult, megparancsolta Xiao He-nek, hogy állítsa sorba a törvényeket és rendeleteket, Han Xinnek, hogy terjessze ki a katonai törvényeket, Zhang Cangnak, hogy rögzítse a szabályokat és mértékeket, Shusun Tongnak, hogy fektesse le a szertartásokat és rítusokat, Lu Jiának, hogy alkossa meg az új szavakat

初順民心作三章之約。天下既定，命蕭何次律令，韓信申軍法，張蒼定章程，叔孫通制禮儀，陸賈造新語。²⁷

23| Xiao He (megh. Kr. e. 193) Han Gaozu első főminisztere volt, aki megszervezte az új birodalom igazgatását. Életrajzát lásd *Shiji* 53 és *Hanshu* 39; lásd még LOEWE 2000: 603, WANG, AIHE 2001: 33–35.

24| *Hanshu* 23: 1096

25| *RHL*: 372–373/144. jegyzet.

26| Xiao He törvényalkotó tevékenységéről és a korai Han-kori törvények összeállításáról lásd LIU YONGPING 1998: 259–266, MACCORMACK 2004: 50–52.

27| *Hanshu* 1B. 30.

Ezt csaknem szó szerint megismétli a *Hanshu Sima Qian zhuan* 司馬遷傳 fejezete, és a *Yiwenzhi* 藝文志 fejezetben is találunk egy hasonló utalást.²⁸ Egy jóval későbbi forrás, a *Jinshu* 晉書 *Xingfazhi* 刑法志 fejezete szerint a *Kilencfejezetes törvény* az alábbi részekből állt:

1. *Dao lü* 盜律 – Törvények a lopásról
2. *Zei lü* 賊律 – Törvények a gazettekről
3. *Qiu lü* 囚律 – Törvények a foglyokról
4. *Bu lü* 捕律 – Törvények az elfogásról
5. *Za lü* 雜律 – Vegyes törvények
6. *Ju lü* 具律 – Törvények az előkészítésről
7. *Hu lü* 戶律 – Törvények a háztartásokról
8. *Xing lü* 興律 – Törvények a kötelességszegésről
9. *Jiu lü* 廨律 – Törvények a karámokról²⁹

A nagyjából másfél évtizeddel későbbre datált zhangjiashani szövegekben a *Qilü* és a *Jiülü* kivételével a többi törvényből mind található passzusok. A zhangjiashani *Ernian lüling* 二年律令 című szabálygyűjtemény összesen 28 törvény részleteit közli, vagyis a kilenc fejezetnél jóval nagyobb területet fed le. Ha tehát alapjaiban helyes is a *Jinshu* felsorolása, a valóságban egész biztosan nem teljes körű.

Szintén a *Jinshu Xingfazhi* fejezete említi, hogy a Qin- és Korai Han-korban élt Shusun Tong 叔孫通 összeállított egy *Kibővített tizennyolc fejezet* (*Pangzhang shiba pian* 傍章十八篇) című jogi művet.³⁰ A Han-kori források ezt a munkát nem említik, később pedig sokan úgy vélték, hogy ha létezett is ez a mű, inkább rituális jellegű volt. Shusun Tong valóban elsősorban rítusszakértő volt, de a szertartások és a jog közötti szoros kapcsolat miatt egyáltalán nem kizárható, hogy a Korai Han-kori törvények kialakulásában Shusun Tongnak is szerepe volt.³¹ Ez azonban még bizonyításra vár.

Itt felmerül az a kérdés, hogy a *Kilencfejezetes törvény* vajon egységes kódex volt-e – illetve a még általánosabb probléma, hogy léteztek-e egyáltalán egységes kódexek a korabeli Kínában. Nyugaton a törvényhozást egyszerű nagyszabású kodifikációs aktusokhoz szokták kötni, így volt ez már az ókorban is (Hammurápi törvénykönyve, Drakón törvényei, XII táblás törvények stb.). Ebben a törvényhozási modellben a törvényhozó megalkot

28| *Hanshu* 62, *Hanshu* 30.

29| *Jinshu* 30, LI–XING 2001: 139.

30| *Jinshu* 30, LI–XING 2001: 144. Shusun Tong tevékenységéről lásd még LIU YONGPING 1998: 264.

31| LI–XING 2001: 143–146.

I. TÖRTÉNETI HÁTTÉR

egy viszonylag terjedelmes, részletes szabályrendszert, amelyet ünnepélyesen kihirdet, s a továbbiakban legfőbb részleteiben módosít, egészen a következő nagy kodifikációig. Ezt a modellt szokták rávetíteni Kínára is, ahol a Tang-kortól kezdve valóban a dinasztiaalapító által ünnepélyesen kiadott sok ezer cikkelyes törvénykönyvek képezték az ítélkezés alapját.

Kérdéses azonban, hogy a Korai Han-korban léteztek-e átfogó, egységes törvénykönyvek egy-egy életterület szabályozására. A kérdésre a válasz nem tudjuk, de számos jel mutat arra, hogy a kodifikáció nem egyszeri aktusokból állt. Egységes törvénykönyvet az ókori Kínából nem ismerünk, és olyan esetet is csak néhányat, amikor egy törvényhozó rövid idő alatt sok életterületet újraszabályozott, s ezzel alapvető változásokat hozott. A legismertebb ilyen eset Shang Yangé 商鞅, aki azonban félig-meddig legendás személy, a rá vonatkozó források két évszázaddal a reformjai után keletkeztek.³² Már Maspero is valószínűnek tartotta, hogy a neki tulajdonított intézkedéseket hosszú idő alatt, fokozatosan vezették be.³³

Biztos választ a klasszikus kínai nyelv sajátosságai miatt sem lehet adni. A többes szám hiánya miatt egy-egy intézkedéskor nem tudhatjuk, hogy törvényt vagy törvényeket adott-e ki egy uralkodó. Az *Ernian lüling* cikkelycsoportjainak végén címmegjelölést találunk, amelyben egy kivételével mindig szerepel a *lü* 律, „törvény” szó. Például a TL 1–14 cikkelyek után a *Tian lü* 田律, *Törvények a földművelésről* címet találjuk. Az azonban feltételezhető, hogy a termőföldekkel és földműveléssel nem csupán tizennégy cikkely foglalkozott, s az *Ernian lüling*ben szereplő cikkelyek nem tartalmazzák az akkoriban létezett összes vonatkozó szabályt. Ez több dolgot jelenthet. Például lehet, hogy a cikkelyek részei voltak egy terjedelmes törvénynek, amely a *Tian lü* címet viselte. Ez esetben az *Ernian lüling*ben részleteket találunk egy nagyobb kódexből. Az is lehet azonban, hogy nem létezett ilyen egybeszerkesztett törvénykönyv, s a *Tian lü* megjelölés csupán azt jelzi, hogy az adott cikkely egy olyan szabály, amely a földműveléssel foglalkozik. Az ilyen – eseti jelleggel kiadott – szabályokból nem állítottak össze koherens kódexet, legfeljebb fizikailag egy helyre gyűjtötték őket. Több jel mutat arra, hogy ez utóbbi feltételezés áll közelebb a valósághoz.³⁴

Egyrészt, nehezen magyarázható, hogy ha létezett egy törvénykönyv a földekről, akkor a sírba miért csak ezt a tizennégy – nem is csak alapvető kérdésekkel foglalkozó – cikkelyt helyezték (ugyanaz vonatkozik természetesen a többi törvényre is). Másrészt, egyes cikkelyek aprólékos részletessége arra utal, hogy nem egy nagyobb egység részéről, hanem eseti rendelkezésekről

32| Shang Yang tevékenységéről lásd SALÁT 2003a: 93–105.

33| MASPERO 1978: 302.

34| Ezen a véleményen van például MACCORMACK 2004: 55.

van szó. Harmadrészt, a narratív történeti forrásokból az derül ki, hogy a törvényhozás alapvető formája az eseti rendelkezés volt; ha egy konkrét eset kapcsán felmerült egy probléma, akkor azt egy vonatkozó rövid rendelkezéssel igyekeztek megoldani. A *Hanshu* 漢書 *Xingfazhi* 刑法志 című fejezetének Korai Han-korral foglalkozó része szinte nem is áll másból, mint a tárgyalt korban kiadott eseti rendelkezések felsorolásából, amelyek nem állnak össze egy rendszerré.

Negyedrész, mint korábban láttuk, a Han-dinasztia megalapításakor – a háromcikkelyes törvény elégtelennek bizonyulása után – a Han-kori törvénykönyv úgy jött létre, hogy „az államminiszter, Xiao He 蕭何 összegyűjtötte Qin törvényeit, kiválasztotta azokat, amelyek megfeleltek a kornak, s törvényeket alkotott kilenc fejezetben”.³⁵ Ha a Qin-beli törvények egységes törvénykönyvbe lettek volna foglalva, akkor nehéz lett volna egyes cikkelyek kiválogatásával új törvénykönyvet alkotni. S bár a Han-kor elején Xiao He feltehetően valamelyest egységes törvényeket alkotott, tudjuk, hogy a nagyszámú eseti rendelkezés következtében hamarosan a Han-kori *corpus iuris* is különböző típusú jogforrások kezelhetetlen tömegévé vált. Erről így ír a *Xingfazhi* alábbi – a Han Wudi korabeli züllést leíró – passzusa:

Amikor Xiaowu 孝武 császár lépett a trónra, a külügyekben a négy barbár [ellen szerzett] érdemekkel foglalkozott, a belügyekben pedig begyűjtötte, ami a fülének és szemének kedves volt. Zaklatóan [nagy] számban történtek lefoglalások, a nép nyomorgott és nélkülözött. Amikor a szegény emberek megszegték a törvényeket, a kegyetlen hivatalnokok lecsaptak rájuk és rájuk rontottak, [de] a hitványságot és a bűnözést nem tudták legyőzni. Ekkor az udvarba hívták a Zhang Tang- 張湯³⁶ és Zhao Yu- 趙禹³⁷ féle embereket, hogy cikkelyekbe szedve törvényeket és rendeleteket alkossanak. Megalkották a törvényt az olyan felügyelők, kormányzók és részlegvezetők, akik látván és ismervén [alárendeltjük bűnét], szándékosan (*gu* 故) futni hagyják [őt]. Elhalasztották a kíméletlenség és az [ártatlanok vagy enyhe bünt elkövetők] szándékosan [súlyos megbüntetésének] bűnét [elkövető hivatalnokok megbüntetését], s felgyorsították a [bűnösöket] futni hagyó vagy elengedő [hivatalnokok] kivégzését.

35| *Hanshu* 23: 1096.

36| Zhang Tang a törvénykezésben mutatott kíméletlenségéről híres hivatalnok volt; állítólag már gyerekkorában formális bírósági eljárást tartott az otthoni kamrát dézsmáló patkányok ellen. Kr. e. 126-tól igazságügyi miniszter (*tingwei* 廷尉), Kr. e. 120-tól császári főnök (*yushi dafu* 御史大夫) volt; hat évvel később ellenségei bevádolták a császárnál, s Zhang öngyilkos lett. Életrajza Sima Qiannél a *Kíméletlen hivatalnokok* fejezetben szerepel (*Kuli liezhuan* 酷吏列傳, *Shiji* 122: 3137–3144); Ban Gunál már saját életrajzot kapott (*Hanshu* 59); lásd még LOEW 2000: 692–692.

37| Zhao Yu kíméletlenségéről és következetességéről ismert hivatalnok volt, jó viszonyt ápolt Zhang Tanggal, de az utóbbinál kevésbé volt hírhedt. Különböző hivatalokat viselt Jingdi és Wudi alatt, 120-tól igazságügyi miniszter (*tingwei* 廷尉) volt. Kr. e. 130 és 126 között Zhang Tanggal együtt összegyűjtötték, átszerkesztették és szigorították a törvényeket. Életrajza Sima Qiannél és Ban Gunál is a *Kíméletlen hivatalnokok* fejezetben szerepel (*Kuli liezhuan* 酷吏列傳, *Shiji* 122: 3136–3137, *Hanshu* 90: 3651–3652); lásd még LOEW 2000: 692–692.

I. TÖRTÉNETI HÁTTÉR

Ettől fogva a hitvány és elvetemült [hivatalnokok] a törvénykezésben ügyeskedtek, egyik a másikhoz hasonlítgatta magát, [így] a tilalmak hálója fokozatosan sűrűsödött. A törvények és rendeletek összesen háromszázötvenkilenc fejezetből (*zhang* 章) álltak; a nagy büntetéssel [halálbüntetéssel] négyszázkilenc cikkely (*tiao* 條) [foglalkozott, amelyek] ezernyolcszáznyolcvankettő esetet (*shi* 事) s tizenháromezer-négyszázhetvenkettő halálbüntetéssel járó jogi precedenst (*jueshi bi* 決事比) tartalmaztak. Az iratok és dokumentumok megtöltötték az asztalokat és az iratládákat, s a felelős [hivatalnokok] nem tudták valamennyit elolvasni. Emiatt azok, akik a tartományokban és a hercegségekben alkalmazták [a rendeleteket], sokféleképpen [értelmezték őket, így] előfordult, hogy ugyanazért a bűnért eltérő ítéletet szabtak ki. A hitvány hivatalnokok kihasználták ezt arra, hogy üzleteljének; ha azt akarták, hogy valaki éljen, annak [ügyénél] javaslatot mellékeltek az élve hagyásról; ha azt akarták, hogy valaki elpusztuljon, annak [esetében] halálbüntetéssel [végződött] precedenst csatoltak. Azok, akiknek mérlegelniük kellett [az ügyet], mind bosszankodtak és szomorkodtak ezen.³⁸

Vagyis az egykoron kilenc fejezetből álló törvénykönyv kevesebb mint száz év alatt háromszázötvenkilenc fejezetesre nőtt – ez arra utal, hogy az eredeti rendelkezések számos életterületet nem fedtek le, s hogy a törvényhozási szisztéma lehetőséget teremtett a törvények szinte korlátlan bővítésére.³⁹

Mindez jelzi, hogy még a Han-korban sem alakult ki az egységes, stabil törvénykönyv eszméje. A fentiek egyike sem döntő bizonyíték, összességükben azonban a fenti adatok arra mutatnak, hogy Han-kor elején még nem voltak olyan jól szerkesztett törvénykönyvek, amelyenek legkésőbb a Tang-kortól jellemezték a kínai jogot, s a Han-kori *corpus iuris* nem alkotott egységes törvénykönyvet, inkább egy-egy életterülettel foglalkozó egymástól elszigetelt szabályok folyton módosuló halmazainak összességéről beszélhetünk.⁴⁰

A Han Gaozu-féle háromcikkelyes törvényre és a Xiao He-féle *Kilencfejezetes törvényre* vonatkozó fenti utalásokon kívül nincs adatunk arra, hogy a Han-kor eleji jogrendszer hogyan alakult ki. Maguknak a Zhangjiashannál talált törvényszövegeknek az elemzése megerősíti azt a feltételezést, hogy a Korai Han-kori jog a Qin-korira épült.⁴¹ Számos zhangjiashani és shui-hudi törvény ugyanazt a címet viseli, egyes rendelkezések szó szerint megegyeznek, nagyrészt azonos a szóhasználat, megegyeznek a bűncselekmény-kategóriák, hasonló a büntetési rendszer, stb. A korai Han-kori jogrendszer egyértelműen a Qin-beli jog továbbfejlesztett változatának tekinthető.

38| *Hanshu* 23: 1101.

39| A törvények megszaporodásáról és az ebből is adódó ítélkezési következetlenségekről lásd még LIU YONGPING 1998: 291–295.

40| A kérdésről lásd még *RHL*: 26.

41| Egy csaknem azonos szövegezésű Qin-, illetve Han-kori törvénycikkelyt elemez LI-XING 2001: 139–143. A cikkely bizonyítja, hogy Han szó szerint is átvett törvényeket Qintől.